

8^ο σεμινάριο - συνάντηση για το

ΡΕΜΠΕΤΙΚΟ

Σκύρος
17-24 Ιουλίου 2016

μουσείο Φαλτάιτς

Υπεύθυνος μαθημάτων
Σπύρος Γκούμας

Οργανωτικός υπεύθυνος
Γιώργος Μακρής

Καθημερινά μαθήματα θεωρίας και εξάσκησης με τα όργανα.

Ανοιχτές στο κοινό απογευματινές ομιλίες και προβολές video ή ταινιών.

Διασκέδαση “συν γυναιξί και οργάνοις” στις παραδοσιακές ταβέρνες του νησιού.

Σάββατο 23 Ιουλίου στο θέατρο του Μουσείου Φαλτάιτς συναυλία ρεμπέτικου και λαϊκού τραγουδιού με τον δεξιότηχνη του μπουζουκιού Σπύρο Γκούμα και τους μαθητές του σεμιναρίου.

Αναλυτικές πληροφορίες
τηλ. 210-6410211 ή 6972335227
e-mail: makres@otenet.gr

www.rebetikoseminar.com

κατασκευή: Jean-Jacques Tesson

αφίσα: Κώστας Τρυφωνόπουλος k.trifonopoulos@gmail.com

8^ο Σεμινάριο-Συνάντηση για το Ρεμπέτικο

**«Το ρεμπέτικο τραγούδι, ως μία από τις βασικές
διαχρονικές συνιστώσες του αστικού λαϊκού μας
πολιτισμού»**

Λαογραφικό Μουσείο Μάνου και Αναστασίας Φαλτάιτς

Σκύρος 17 έως 24 Ιουλίου 2016

ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ ΣΕΜΙΝΑΡΙΟΥ

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	4
Σκύρος - Ιούλιος 2016: 8ο Σεμινάριο-Συνάντηση για το ρεμπέτικο	5
«Γρηγόρης Ασίκης, Δημήτρης Ατραΐδης, Γιακουμής Μοντανάρης, Κώστας Τζόβενος: Όχι τόσο γνωστοί, αλλά σημαντικοί μουσικοί του Μεσοπολέμου» Νίκος Α. Πολίτης	6
Η λαϊκή κιθάρα, ο αφανής ήρωας του Ρεμπέτικου Χρήστος Παναγιωτακόπουλος.....	10
Οι συμμετέχοντες στο 8 ^ο σεμινάριο για το ρεμπέτικο στην Σκύρο 2016 8th rebetiko seminar participants Skyros 2016.....	13
Στιγμιότυπα από το 8 ^ο Σεμινάριο για το ρεμπέτικο και λαϊκό τραγούδι στη Σκύρο. Highlights of the 8 th Seminar on rebetiko and folk song in Skyros.	14
Introduction	16
Skyros-July 2016 8 th Seminar-meeting for Rebetiko	17
“Grigoris Assikis, Dimitris Atraidis, Giakoumis Montanaris, Kostas Tzovenos: Not famous, but important musicians of the Interwar period. Nikos A. Politis ...	18
The guitar, the inconspicuous hero of Rebetiko Christos Panagiotakopoulos	20

Εισαγωγή

Αγαπητοί φίλοι και φίλες

Από 17 μέχρι 24 Ιουλίου 2016 πραγματοποιήθηκε το 8ο Σεμινάριο-Συνάντηση για το ρεμπέτικο τραγούδι στη Σκύρο, στο Λαογραφικό μουσείο «**Μάνου και Αναστασίας Φαλτάιτς**». Το Σεμινάριο-Συνάντηση, μαζί με τις παράλληλες και ανοιχτές στο κοινό εκδηλώσεις του είναι πλέον ένας θεσμός, ο οποίος ξεπερνά τα όρια της Ελληνικής επικράτειας.

Η εμβέλεια του φτάνει μέχρι τη Σουηδία, το Βέλγιο, το Λουξεμβούργο, την Τουρκία, την Κύπρο, τη Φινλανδία, την Αγγλία, την Γαλλία, την Ολλανδία, το Ισραήλ κ.λπ. Επί πλέον, έχει καταδείξει την ανάγκη διατήρησης και προβολής του ρεμπέτικου τραγουδιού, ως μιας από τις βασικές διαχρονικές συνιστώσες του αστικού λαϊκού μας πολιτισμού.

Η διαχρονική του αξία μπολιάζει με νέα δεδομένα τη μουσική μας, συμβάλλοντας, στη δημιουργία και βελτίωση των νέων μουσικών και της μουσικής τους έκφρασης.

Τα πρακτικά που έχετε στα χέρια σας αποτελούνται από τις εισηγήσεις και τα δρώμενα που πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια του.

Μαζί με τους φίλους μας συνεχίζουμε το μουσικό μας ταξίδι, σε πείσμα των άγριων καιρών, με πυξίδα την αγάπη μας για το λαϊκό τραγούδι και τους επώνυμους και ανώνυμους συντελεστές του, οι οποίοι συνέβαλαν στη δημιουργία αυτής της λαϊκής μουσικής.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους εκείνους, που με μεράκι και κέφι, εθελοντικά συνέβαλαν στην υλοποίηση του Σεμιναρίου και συγκεκριμένα:

* τον **φίλο, μουσικό και δάσκαλο Σπύρο Γκούμα** για την πολύπλευρη συμβολή του, όλα αυτά τα χρόνια, στη κοινή προσπάθειά μας.

* τον **Νίκο Πολίτη** για την αμέριστη βοήθειά του ως ερευνητή και μουσικού, σε ότι σχετίζεται με την **μουσική λαϊκή μας παράδοση**.

* την **Αναστασία Φαλτάιτς** που συνεχίζει να είναι ένας ακούραστος φρουρός των λαογραφικών παραδοσιακών αξιών προσφέροντας τη βοήθεια της στη διατήρηση και παραγωγή του πολιτιστικού αγαθού.

* τον Δήμαρχο Σκύρου κ. Μ. Χατζηγιαννάκη και τους ανθρώπους του ΠΕ.Α.Π Σκύρου και ιδιαίτερα τον κ. **Γιάννη Ελευθεριάδη** για την βοήθεια που μας παρέχουν.

* τον κ. **Σταμάτη Φτούλη** και τη «**Ναυτική Εταιρεία Σκύρου**» για τη σημαντική έκπτωση που παρέχουν διευκολύνοντας τις μετακινήσεις των συμμετεχόντων στο σεμινάριο.

* τους **Σκυριανούς πολίτες** που στηρίζουν την προσπάθειά μας

* τα μέλη και τους συνεργάτες του μουσικού σχήματος των «**Παραπεταμένων**» Φωτεινή Καράμπαμπα, Κώστα Τρυφωνόπουλο, Γιώργο Χαρατσή και τους φίλους μουσικούς, Σοφία Κονταράτου, Ρένα Στρούλιου και Πολυτίμη Τόλη.

* τους καλούς φίλους μας και συνεργάτες **Θανάση, Ρίκα και Κατερίνα Βλάχου** για τις **συνεχείς και ενδιαφέρουσες συνεργασίες τους**.

*την **Λία Κωνσταντάτου, Χρήστο και Γωγώ Κερερέ και Μιχάλη, Ευαγγελία και Μάρω Καλοσκάμπη**, οι οποίοι όλα αυτά τα χρόνια είναι για εμάς μια ποικιλόμορφη πηγή υποστήριξης των εκδηλώσεών μας, με τη συνεχή παρουσία τους στις εκδηλώσεις μας και την συντροφική υποστήριξη τους.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ σε όλους

Ο οργανωτικός υπεύθυνος

Γιώργος Μακρής

Σκύρος - Ιούλιος 2016: 8ο Σεμινάριο-Συνάντηση για το ρεμπέτικο

Στη Σκύρο, στο βραχόσπαρτο νησί του Αιγαίου στο βουτηγμένο στο φως του καλοκαιριού, δροσισμένο από το κύμα του πελάγου και τη μεγάλη πολιτιστική του κληρονομιά πραγματοποιήθηκε το 8^ο Σεμινάριο-Συνάντηση για το ρεμπέτικο.

Πολλές μικρές στιγμές, που χορεύουν στο μυαλό και κρατάνε ζωντανό το όνειρο που έγινε πραγματικότητα, με ένα φεγγάρι ολόγιομο να ζωγραφίζει ασημένιο φεγγαρόδρομο στη θάλασσα και τις μελωδίες της μουσικής και των συναισθημάτων να γλιστρούν εύκολα στο νου και στην καρδιά μας.

Νύχτες μαγικές κι ονειρεμένες, λουσμένες από την πανσέληνο, στα σοκάκια της Σκύρου, με το γιασεμί να στέλνει απλόχερα τη μοσχοβολιά του, σε συμμετέχοντες, φίλους, περαστικούς. Μία μεγάλη φιλική παρέα με τραγούδι, πολύ τραγούδι...

8ο Σεμινάριο-Συνάντηση για το Ρεμπέτικο. Ένας πολύτιμος θησαυρός που φυλάγεται ευλαβικά στις καρδιές όσων συμμετείχαν. Μια μεγάλη αγκαλιά που συνθλίβει με τη θέρμη της τις διαφορές της γλώσσας, της χώρας. Ένα μεγάλο χαμόγελο, χαμόγελο αγάπης...ένα όνειρο...που δεν παρέμεινε όμως όνειρο, έγινε πραγματικότητα για άλλη μια φορά, για 8η συνεχή χρονιά και τώρα πια "ταξιδεύει", πέρα από σύνορα στον ατέλειωτο ορίζοντα.

Κάθε βράδυ, μετά το φαγητό στις ταβέρνες της Σκύρου, φίλοι με διαφορετικές εθνικότητες, ηλικίες, πολιτισμό με κοινό γνώρισμα την αγάπη για τη λαϊκή μουσική μας τραγουδούν!

Έχουν περάσει οκτώ χρόνια από τότε, οκτώ χρόνια δημιουργικά και γόνιμα, οκτώ χρόνια που χάρισαν στους συμμετέχοντες γνώση, χαμόγελο, χαρά. Οκτώ χρόνια που ένωσαν ανθρώπους με τους δεσμούς της φιλίας και απέδειξαν ότι η μουσική έχει μια δυναμική, που μπορεί να χτίσει γέφυρες ανάμεσα σε διαφορετικά έθνη και διαφορετικούς πολιτισμούς και να αφηγηθεί την κοινή ανθρώπινη εμπειρία σε μια παγκόσμια γλώσσα.

Ρίκα Βλάχου

«Γρηγόρης Ασίκης, Δημήτρης Ατραΐδης, Γιακουμής Μοντανάρης, Κώστας Τζόβενος: Όχι τόσο γνωστοί, αλλά σημαντικοί μουσικοί του Μεσοπολέμου»

Νίκος Α. Πολίτης

Γρηγόρης Ασίκης

Γεννήθηκε στην Κων/λη το 1890, από Μυτιληνιό πατέρα και Πολίτισσα μάνα. Φοίτησε σε ελληνικό σχολείο. 15 ετών μαθητεύει σε γνωστό τότε Αρμένη ουτίστα, μαθαίνει και ασχολείται (μόνο ερασιτεχνικά) με το όργανο και το τραγούδι. Επαγγελματικά, είχε βιοτεχνία κατασκευής κρεβατιών. Παντρεύεται το 1916 και αποκτάει έξη παιδιά, τα τέσσερα στην Πόλη και δύο ακόμα στην Αθήνα, στο Βύρωνα όπου εγκαταστάθηκαν μετά.

Στην Αθήνα λοιπόν από το 1923, γρήγορα θα ασχοληθεί επαγγελματικά πλέον με τη μουσική, ως οργανοπαίκτης, τραγουδιστής και αργότερα και ως τραγουδοποιός. Γνωρίζεται με τους γνωστούς μας Σμυρνιούς και Πολίτες μουσικούς και συνεργάζεται με όλους. Σύντομα μπαίνει και στη δισκογραφία, ως τραγουδιστής αρχικά και μετά το 1930 με δικά του κομμάτια, είτε τραγουδισμένα από τον ίδιο είτε από όλους σχεδόν τους μεγάλους τραγουδιστές και τραγουδίστριες του μεσοπολέμου. Το ύφος των κομματιών του είναι καθαρά σμυρναϊκό, αλλά προς το τέλος της δεκαετίας του '30 αναγκάζεται και αυτός, όπως πολλοί συνάδελφοί του, να μιμηθεί το πειραιώτικο ύφος.

Όπως όλοι σχεδόν οι μικρασιάτες μουσικοί, την μεταπολεμική περίοδο δεν ηχογραφεί πια, απλά κρατάει μία πολύ μικρή και περιορισμένη παρουσία στα μουσικά δρώμενα της περιοχής της Αθήνας. Πεθαίνει στο σπιτάκι του στο Βύρωνα, 76 ετών το 1966, λησμονημένος απ' όλους.

Ο Γρηγόρης Ασίκης είχε αρκετά πλούσια δισκογραφία: 78 ηχογραφήσεις δικών του δημιουργιών καταγράφονται από τον Δ. Μανιάτη.

Δημήτρης Ατραΐδης

Γεννήθηκε στον Κασαμπά, κωμόπολη κοντά στη Σμύρνη, το 1900. Πέθανε στην Αθήνα το 1970. Ο Δημήτρης Ατραΐδης ήταν από εύπορη οικογένεια καλλιεργητών της γης και δεν πήγε στο σχολείο, αλλά ασχολήθηκε με τα κτήματα της οικογένειας. Επειδή όμως του άρεσε η μουσική, το τραγούδι ειδικότερα, είχε γίνει από νωρίς γνωστός ως ερασιτέχνης τραγουδιστής στην περιοχή Σμύρνης – Κασαμπά. Όταν το 1922 η Ιωνία κατελήφθη από τον Κεμάλ, βγήκε αντάρτης στα βουνά, συνελήφθη όμως και στάλθηκε τελικά στην Ελλάδα, μαζί με άλλους αιχμαλώτους της μικρασιατικής εκστρατείας το 1923. Βρήκε πρόχειρο κατάλυμα στο εργοστάσιο μπίρας του Κλωναρίδη, στην οδό Πατησίων, όπου και γνώρισε την επίσης πρόσφυγα μικρασιάτισσα Ευαγγελία Χατζηκοκκόλη, με την οποία δημιούργησε αργότερα τετραμελή οικογένεια.

Στην Αθήνα, πρόσφυγας πλέον και χωρίς περιουσία, θέλησε να αξιοποιήσει επαγγελματικά την κλίση του προς τη μουσική. Έμαθε από τους συντοπίτες πρόσφυγες σαντούρι, αργότερα κιθάρα και γρήγορα άρχισε να τραγουδάει επαγγελματικά.

Συνεργάστηκε με όλους τους γνωστούς μεγάλους μουσικούς της Σμυρναϊκής σχολής και δεν άργησε να αφήσει ίχνος και στη δισκογραφία. Μάλιστα, κάποια στιγμή άρχισε να ηχογραφεί και κομμάτια που ο ίδιος έφτιαξε.

Ιδιαίτερη, καλλιεργημένη φωνή, ο Ατραΐδης υπήρξε εξαιρετικός και δημοφιλής αμανετζής, ένα είδος ιδιαίτερα δύσκολο, ακόμα και για Μικρασιάτες ερμηνευτές μερικές φορές. Δεν ηχογράφησε πολλούς τίτλους, 39 συνολικά, από τους οποίους οι 11 δικής του έμπνευσης. Όπως οι περισσότεροι μικρασιάτες καλλιτέχνες και ο Ατραΐδης μετά την Κατοχή ξεχάστηκε. Πέθανε, λησμονημένος από όλους κι αυτός, στις 12 του Σεπτεμβρίου του 1970.

Γιακουμής (Ιάκωβος) Μοντανάρης

Ο Γιακουμής Μοντανάρης γεννήθηκε στην Αθήνα το 1893 από μητέρα Ελληνίδα και πατέρα Ιταλικής καταγωγής. Πέθανε στην Αθήνα το 1965. Με τη μουσική ασχολήθηκε από το 1915 παίζοντας πολύ καλά σαντούρι, κιθάρα και ούτι. Φαίνεται πως πήρε ικανοποιητική μουσική μόρφωση. Το επάγγελμά του ήταν τραπεζικός υπάλληλος.

Εκτός από καλός οργανοπαίκτης έχει συνθέσει και αρκετά τραγούδια. Άρχισε να ηχογραφεί το 1927 και καταγράφηκαν στο ενεργητικό του ηχογραφήσεις 30 και πλέον τίτλων του. Η μεγαλύτερη επιτυχία του ήταν το γνωστό "Κακούργα πεθερά", όπου περιγράφεται ένα έγκλημα πού έγινε στην Αθήνα το 1930 και άφησε εποχή. Το τραγούδι αυτό ηχογραφήθηκε σε πέντε διαφορετικές εκτελέσεις συν μία ακόμα στην Αμερική. Με 90.000 πωληθέντες δίσκους έχει το ρεκόρ δημοφιλίας.

Κώστας Τζόβενος

Ο Κώστας Τζόβενος γεννήθηκε στην Αθήνα το 1899. Ο παππούς του ήταν από την Κρήτη, με επώνυμο Μενεξεδάκης, εγκαταστάθηκε όμως και έκανε οικογένεια στη Νάξο, υιοθετώντας το παρατσούκλι Τζόβενος. Ο πατέρας του, γεννημένος και παντρεμένος στη Νάξο και αυτός, μετακόμισε στην Αθήνα όπου, στην οδό Λιοσίων, γεννήθηκε ο Κώστας και άλλα 11 παιδιά. Ο πατέρας τους έπαιζε (μάλλον ερασιτεχνικά) λαούτο, αλλά στην ταβέρνα του κρεμόταν (καθόλου τυχαία!) ένα σαντούρι, αφού ο γνωστός Γιάννης Λειβαδίτης ήταν συχνός πελάτης του. Τελικά, ο μικρός Κώστας, αλλά και ο αδερφός του Γιάννης, είχαν την τύχη να μαθητεύσουν στον Λειβαδίτη.

Ο Κώστας Τζόβενος έμαθε την τέχνη του επιπλοποιού, γρήγορα όμως τον τράβηξε η μουσική και άρχισε να παίζει επαγγελματικά. Γνώρισε όλους τους μεγάλους της εποχής του Σμυρναϊκού και έπαιξε μαζί τους. Ήταν διευθυντής της μικρής ορχήστρας, μάλιστα τραυματίστηκε πρώτος, στην πασίγνωστη ιστορία της Μπίρας του Πίκινου, στο Θησείο, το βράδυ εκείνο του Ιουνίου 1931 που ο Πίκινος μαχαιρώθηκε και λίγες μέρες αργότερα πέθανε. Ήταν παρών, με το σαντούρι του, σε πάρα πολλές ηχογραφήσεις.

Δεν έγραψε όμως πολλά τραγούδια, μόλις 15 ηχογραφήσεις δικών του κομματιών καταγράφει ο Μανιάτης. Τα τραγούδια του όμως ήταν πολύ αγαπητά και είναι χαρακτηριστικό ότι, επειδή ακριβώς ζητιούνταν, γνώρισαν πολλές ηχογραφήσεις. Έτσι το τραγούδι “Νέα μερακλού” καταγράφηκε 4 φορές στον ίδιο χρόνο (με Ρόζα, Ρίτα και Μαρίκα Πολίτισσα, της Ρόζας επανεκδόθηκε στην Αμερική), το “Μέσα στου Μάνθου τον τεκέ” 3 φορές (Μαρίκα Πολίτισσα, Ρόζα, Νταλγκάς) και τα “Ένας μάγκας στον τεκέ μου” και “Μες στου Ζαμπίκου τον τεκέ” από δύο φορές, με Ρόζα κα Ρίτα.

Μετά την κατοχή ο Κώστας Τζόβενος δεν έπαιξε πλέον ποτέ επαγγελματικά. Είχε αλλάξει επάγγελμα, έγινε δερματέμπορος. Όπως σχεδόν όλοι της Σμυρναϊκής σχολής ξεχάστηκε κι αυτός. Πέθανε στο σπίτι της κόρης του στα Πετράλωνα, το 1985.

Η λαϊκή κιθάρα, ο αφανής ήρωας του Ρεμπέτικου

Χρήστος Παναγιωτακόπουλος

Η κιθάρα είναι ένα όργανο πασπαρτού. Ερμηνεύοντας κομμάτια, από την κλασική μουσική ως και την τζαζ και την ροκ, είναι ένα όργανο με πολυσχιδή ρόλο. Το όργανο όπως το γνωρίζουμε, πρωτοεμφανίζεται στην Ισπανία και τον 19^ο αιώνα αυξάνεται ιδιαίτερα η δημοτικότητά του και αρχίζει να εξαπλώνεται σε ολόκληρη την Ευρώπη.

Στην Ελλάδα η κιθάρα αρχίζει να εμφανίζεται στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, αντικαθιστώντας όργανα όπως το λαούτο αλλά και το ούτι. Ουσιαστικά με την εισαγωγή της στον ελλαδικό χώρο διεισδύει σε κάθε τύπο ορχήστρας της εποχής, είτε λαϊκής μουσικής, είτε ελαφριάς, κοσμικής μουσικής. Για να καταλάβουμε όμως τον ρόλο της κιθάρας την εποχή εκείνη, θα πρέπει να εξετάσουμε την κατάσταση που επικρατούσε όσον αφορά την μουσική τότε.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, το κύριο κομμάτι της παραγωγής του ελληνικού τραγουδιού βρισκόταν στην Σμύρνη και στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί, ξεκίνησαν και οι πρώτες ηχογραφήσεις των τραγουδιών και αμέσως αναπαράχθηκε και στις ΗΠΑ, είτε με ανατυπώσεις τραγουδιών είτε με αναπαραγωγή τους από μετανάστες μουσικούς. Οι ορχήστρες που συμμετείχαν εκεί στις ηχογραφήσεις ήταν “καθρέπτης” αυτών που έπαιζαν στα λαϊκά μαγαζιά της Μικράς Ασίας (Καφέ Αμάν κτλ) και αποτελούνταν από μαντολίνα, βιολιά, σαντούρια, κανονάκια, κιθάρες, ούτια, λαούτα κ.α.

Την ίδια εποχή στην παλιά Ελλάδα (Ηπειρωτική), το αστικό λαϊκό τραγούδι δεν γνωρίζει την ίδια ανάπτυξη από αυτή που γνωρίζει στην Μικρά Ασία και εμφανίζεται με μια ιδιομορφία. Απευθυνόταν κυρίως στα φτωχότερα λαϊκά στρώματα και αναπτυσσόταν ως επί το πλείστον σε χώρους του περιθωρίου, στους τεκέδες και στις φυλακές, ενώ το μπουζούκι και ο μπαγλαμάς είναι τα κύρια όργανα που χρησιμοποιούνται. Μετά την έλευση των προσφύγων από την Σμύρνη, αυτή η περιθωριακή μουσική αφομοιώνοντας στοιχεία του σμυρναϊκού και πολιτικού τραγουδιού εξελίσσεται σε αυτό που ονομάζουμε ρεμπέτικο.

Οι ορχήστρες του ρεμπέτικου τότε παρέμεναν λιτές και αποφεύγονταν τα δυνατά σε ένταση όργανα (που χρησιμοποιούνταν συχνά στο δημοτικό τραγούδι) αφού η μουσική αυτή συνήθως παιζόταν σε μικρούς και κλειστούς χώρους. Εκεί η κιθάρα άρχισε να αποκτά πολύ συγκεκριμένο και βασικό ρόλο. Κυρίως, πλαισιώνει την μελωδία κρατώντας ένα ρυθμικό ισοκράτημα, δηλαδή παίζοντας κυρίως την τονική νότα του κομματιού. Σε κάποιες περιπτώσεις η κιθάρα μπορεί να τονίσει κάποιες φράσεις της μελωδίας του κομματιού με συγκεκριμένες μπασσογραμμές. (παίξιμο μελωδικών φράσεων στις μπάσες χορδές τις κιθάρας).

Τις πρώτες ηχογραφήσεις (για τις οποίες υπάρχουν στοιχεία) με κιθάρα τις κάνει ο Σωτήρης Χλιμίντζας, με τραγούδια κυρίως ελαφρά, δημοτικά αλλά και λαϊκά. Μετά το 1926, την εμφάνισή του κάνει και ο Ιωάννης Ντάβος ο οποίος γίνεται ιδιαίτερα γνωστός για την συμμετοχή του στις ορχήστρες των Τούντα, Βιτάλη και Χατζηαποστόλου. Λίγο αργότερα, εμφανίζονται στην δισκογραφία οι πασιγνωστοί, Καρίπης και Σκαρβέλης οι οποίοι “απογειώνουν” το όργανο και το καθιστούν απαραίτητη παρουσία στις λαϊκές ορχήστρες.

Στο τραγούδι “Σκερτζόζα” (1928) του Καρίπη, παρατηρούμε έντονη παρουσία του οργάνου στον ήχο και επιπλέον, βλέπουμε ότι ξεφεύγει από την απλή συνοδεία βάζοντας πιο περίπλοκες συγχορδίες πλαισιώνοντας την μελωδία του βιολιού. Στη συνέχεια, με τον Σκαρβέλη, παρατηρούμε μία έκρηξη στην μουσική εξέλιξη του

οργάνου. Στο τραγούδι “Παραπονιάρα” (1936), ακούμε μια δυναμική συνοδεία από την κιθάρα με ενίσχυση της μελωδίας κατά σημεία με μπασογραμμές. Ειδικά θα πρέπει να αναφερθούμε στο τραγούδι “Ερηνάκι” (1936) πάλι του Σκαρβέλη που ακούμε δύο κιθάρες μία στην μελωδία, και μία στην συνοδεία. Μάλιστα αυτή της μελωδίας επιδεικνύει ιδιαίτερα δεξιотехνικό παίξιμο, πράγμα που σπάνια συναντάμε σε αντίστοιχες ηχογραφήσεις της ίδιας εποχής με μπουζούκι.

Αυτό το σχήμα με δύο κιθάρες, μία να παίζει την μελωδία και μία την συνοδεία, το παρατηρούμε ιδιαίτερα κατά την διάρκεια του Μεσοπολέμου. Πολλοί το αποδίδουν αυτό στο ότι το μπουζούκι ήταν σε έναν μεγάλο βαθμό συνδεδεμένο με τον υπόκοσμο και τα φτωχά λαϊκά στρώματα, πράγμα που το καθιστούσε αποκλεισμένο από την δισκογραφία. Όμως με την εμφάνιση του Μάρκου Βαμβακάρη το μπουζούκι άρχισε να αναδεικνύεται σε όργανο - επικεφαλής της λαϊκής ορχήστρας και η κιθάρα περιορίστηκε πιο πολύ στην συνοδεία, χωρίς όμως να μην υπάρχουν και εξαιρέσεις που θα αναφέρουμε και στην συνέχεια.

Εδώ, αξίζει να αναφερθούμε σε έναν συγκεκριμένο τρόπο παιξίματος της κιθάρας που εμφανίστηκε για σύντομο χρονικό διάστημα στα τέλη της δεκαετίας του '20 με την κιθάρα να είναι κυρίαρχο ή και το μόνο όργανο. Στην τεχνική αυτή, οι μουσικοί έπαιζαν την κιθάρα χωρίς πένα αλλά μόνο με δάχτυλα, ένα στοιχείο που συναντούμε και στην blues μουσική και χρησιμοποιούσαν εναλλακτικά κουρδίσματα της κιθάρας ώστε να καταφέρνουν να παίζουν και συνοδεία και μελωδία στο ίδιο όργανο καθιστώντας τους ουσιαστικά αυτόνομους. Τρεις είναι οι βασικοί εκπρόσωποι αυτής της τεχνικής, ο Γιώργος Κατσαρός, ο Κώστας Δούσσας και ο Κώστας Μπέζος (γνωστός με το ψευδώνυμο Α. Κωστής, και για τα τραγούδια “η Υπόγα”, η Παξιμαδοκλέφτρα κτλ). Θα ακούσουμε το τραγούδι “Πότε μαύρα, πότε άσπρα” (1928) του Γιώργου Κατσαρού που είναι αντιπροσωπευτικό αυτής της τεχνικής.

Το ότι η κιθάρα περιορίστηκε στην συνοδεία της λαϊκής μουσικής δεν σημαίνει ότι ο ρόλος της ήταν λιγότερο σημαντικός. Ουσιαστικά, μέχρι την δεκαετία του '50 που τα λαϊκά σχήματα δεν περιείχαν άλλα όργανα πέρα από μπουζούκια, κιθάρες και μπαγλαμάδες, έτσι η κιθάρα έπρεπε μόνη της να καλύψει και το κομμάτι της μουσικής εναρμόνισης αλλά και της ρυθμικής συνοδείας. Έτσι, το στακάτο παίξιμο με εμφανή διαχωρισμό μπασογραμμής και πρίμων άρχισε να αποτελεί το σήμα κατατεθέν της λαϊκής κιθάρας και τον βασικό διαχωρισμό όσον αφορά την τεχνική με άλλου είδους

μουσικές. Επίσης, με αυτόν τον τρόπο άρχισε να διαχωρίζεται η λαϊκή κιθάρα και κατασκευαστικά από τις υπόλοιπες κιθάρες ώστε να πετυχαίνει συγκεκριμένο ηχητικό αποτέλεσμα. Έτσι, βλέπουμε την κατασκευή κιθάρων μικρότερων σε μέγεθος από τις άλλες, τα λεγόμενα κιθαρόνια, με πιο δυνατό αλλά και στακάτο ήχο, ιδανικό για την συνοδεία σε λαϊκές ορχήστρες.

Αξίζει ιδιαίτερα να αναφέρουμε μερικές μεταγενέστερες ηχογραφήσεις με κιθάρα στην συνοδεία στην οποία φαίνεται ιδιαίτερα η δυναμική του οργάνου. Μία τέτοια ηχογράφηση είναι το “Μινόρε του Τσιτσάνη” με τον Τσιτσάνη στο μπουζούκι και τον Χιώτη στην κιθάρα. Ιδιαίτερο σημείο είναι τα μελωδικά γεμίσματα της κιθάρας στην γέφυρα προς το τέλος του τραγουδιού. Άλλη μία τέτοια ηχογράφηση είναι το “Βουνό με Βουνό” με τον Χιώτη και τον Μπέμπη με δύο κιθάρες. Εδώ φαίνεται ότι η κιθάρα είναι ένα όργανο που δεν περιορίζεται μόνο στην συνοδεία της λαϊκής ορχήστρας αλλά μπορεί να παίζει κυρίαρχο ρόλο και στην μελωδία.

**Οι συμμετέχοντες στο 8^ο σεμινάριο για το ρεμπέτικο στην Σκύρο
2016**

8th rebetiko seminar participants Skyros 2016

Στιγμιότυπα από το 8^ο Σεμινάριο για το ρεμπέτικο και λαϊκό τραγούδι στη Σκύρο. Highlights of the 8th Seminar on rebetiko and folk song in Skyros.

Introduction

Dear friends

In July 17-24, 2016 was held in Skyros island at “Manos and Anastasia Faltaits” Folklore Museum the 8th Seminar-meeting based on rebetiko song.

The seminar-meeting, together with the parallel and open to the Public events is an institution, which exceeds the limits of the Greek territory. Its range reaches Sweden, Belgium, Luxembourg, Turkey, Cyprus, Finland, England, France, Dutch, Israel etc.

Moreover has demonstrated the need to preserve and display the rebetiko song, as one of the main component of our urban folklore music. The minutes you have in your hands consist of the presentations and events that took place during the seminar.

We continue together with our friends the musical journey, in spite of the wild times having compass our love for folk song and the famous and anonymous contributors, who helped for the creation of this popular music.

I would like to thank all those who with love and enthusiasm contributed to the realization of the seminar, namely:

** The friend, musician and teacher Spyros Goumas for his multifaceted contribution all these years in our common effort.*

** Nikos Politis for the unstinting help of as researcher and musician all these years, which associated with the urban folklore music.*

** Anastasia Faltaits who continues to be a tireless guardian of folk traditional values offering tirelessly her help for the maintenance and production of the cultural value.*

** The Mayor of Skyros Mr. M. Chatzigiannakis and the staff of the Cultural Center of Skyros (PEAP) and especially John Eleftheriadis for the help they provide us.*

** Mr. Stamatis Ftoulis and “Skyros Shipping Company” for the significant discount provide to the participants of the seminar in order to facilitate their transportation.*

** Skyros citizens who support our efforts*

**The members of the ensemble “Parapetamanoi-neglected ones” Photini Karababa, Costas Tryfonopoulos, George Haratsis and the musician friends Sophia Kontaratou, Rena Strouliou and Politimi Toli*

**Our good friends Thanassis, Rika and Katerina Vlachos, for their continuing and interesting collaboration.*

**Konstandatou Lea, Chris and Gogo Kerere, Michael, Evaggelia and Maro Kaloskampji, who all these years are for us a diverse source of support for our events with their continuous comradely support.*

A great thank to all

*Responsible for the organization
George Makris*

Skyros-July 2016 8th Seminar-meeting for Rebetiko

Skyros on the rocky Island of the Aegean sea drenched in the light of the Greek summer, cooled by the waves of the sea and its great cultural heritage realized the 8th seminar-meeting based on the rebetiko song.

Many small moments, dancing in mind and keep alive the dream that come true with a full moon to paint silver the "sea path" and the tunes of music and feelings to glide easily into our mind and hearts.

Magical nights heavenly bathed by the full moon. The alleys of Skyros, with the jasmine sending its perfume generously, in participants, friends and passers-by. A great friendly company that sings a lot...

8th Seminar-meeting on rebetiko song. A valuable treasure that kept reverently in the hearts of those who participated. A big hug that crushes with fervor the differences, the language, the country. A big smile, a smile of love... a dream....that doesn't remained a dream but became reality once again for eight consecutive years and now "travel" beyond borders in the endless horizon...

Every night after dinner in the taverns of Skyros people sing rebetika songs. People with different nationalities, age, culture but with their common trait of love for rebetiko song!

It's been eight years since, eight years creatively and fruitfully, eight years that gave participants knowledge, smile and joy. Eight years that joined people with ties of friendship and proved that music is a lively dynamic, which can build bridges between different nations and cultures and to narrate the common human experience into an universal language.

Rika Vlachou

***“Grigoris Assikis, Dimitris Atraidis, Giakoumis Montanaris,
Kostas Tzovenos: Not famous, but important musicians of
the Interwar period.***

Nikos A. Politis

Grigoris Assikis

Born 1890 in Istanbul, father from Mytilene, mother from Istanbul. He visited a Greek school. At the age of 15 he learns to play the oud by a well known Armenian oudist and becomes an amateur musician and singer. Professionally, he runs a small business for making beds. He marries 1916 and gets six children, four born in Istanbul and another two in Vyronas, Athens, where they settled down after abandoning Istanbul.

In Athens from 1923 on, he soon becomes a professional musician as an instrument player, singer and later as a song writer too. He gets acquainted with all known Smyrniot and Istanbul musicians and cooperates with all of them. He also soon starts his discographic career, initially as a singer and, after 1930, with pieces of his own, sung by either himself or almost all of the big male or female singers of the interwar period. The style of the songs is typically Smyrnaiko, but towards end of the 30s he is forced, as many of his colleagues, to acquire the style of the peiraiotiko rebetiko songs.

As almost all of the Asia Minor musicians, he does not press any new records in the Post WW II period but only keeps a minimal presence in the musical life of the Athens area. He dies in his small house in Vyronas 1966, at the age of 76, totally forgotten.

Grigoris Assikis had a fairly broad discography of about 78 records of his song creations. Now, before we proceed to our next musician, let us look at something interesting (for us) from the Greek movies production industry of the 50s. We have a remake of the well known pre – war movie named “The Apaches from Athens” (of Nikos Chadjiapostolou), with many well known artists from the era. A very bad remake indeed, but in some small scenes, supposed to play in an oriental palace, we find three well known musicians from the pre WW II period: Lambros Leondaridis on politiki lyra, Lambros Savvaidis on kanun and “our” Grigoris Assikis on oud. The whole is spiced with a kind of belly dance scene.

Dimitris Atraidis

Born in Kassamba (today Turgutlu), near Ismir, 1900. Died in Athens 1970. Dimitris Atraidis was from a well – off family of earth owners and growers. He did not visit a school but looked after the family's land. However, since he loved music and singing, he soon became known as an amateur singer in the Ismir / Kassamba area. When M. Kemal came to Ionia, he ran to the mountains as a rebel. He has been arrested and was finally sent to Greece, together with the prisoners of war in 1923. He found provisory shelter in an arranged old beer factory in Athens, where he met Evangelia Kokkoli, also from Asia Minor and created with her a family with four children.

In Athens, as a refugee and without property any more, he succeeded in professionally exploiting his knowledge of music. He learnt from co – patriots to play the santour, later guitar too, and soon he started singing professionally. He cooperated with all known big

musicians of the Smyrnaiko School and did not miss to leave a trace on discography, too. Moreover, sometime he started recording own song creations too.

With a special, cultivated voice, D. Atraidis has been an excellent and beloved amane specialist, something difficult even for a singer of Asia Minor origin. He did not make many recordings. 39 titles totally, of which 11 were of his own creation. As with the majority of Asia Minor musicians, Atraidis also got forgotten after WW II. He died on the 12th of September 1970.

Yakoumis (Iakovos) Montanaris

Born in Athens, 1893, from Greek mother and father of Italian origin. Died in Athens 1965. Involved in music from 1915, he played very well santour, guitar and oud. It seems that he has received appropriate musical education. His profession was Bank employee.

Apart from being a good instrument player, he has also made some songs. He started recording in 1927 and he has more than 30 recorded titles on his credit. His greatest hit was the well known piece "Cutthroat mother – in - law", describing a criminal case of 1930 Athens that has been widely discussed. This song has been recorded in five different takes plus a further one in America. With over 90.000 records sold, the piece holds the highest popularity rank.

Kostas Tzovenos

Born in Athens, 1899. Grandfather from Crete, named Menexedakis, moved to Naxos where he was called Tzovenos. K. Tzovenos' father moved to Athens, married and had 12 children. He ran a tavern, where Kostas Livaditis, the famous santouri player, often came and played. It was thus natural that Livaditis taught Kostas and his brother Giannis to play the santouri.

For living, Kostas Tzovenos learned to be a furniture craftsman. Soon, though, he was attracted from music and began to play professionally. He met all big musicians of the Smyrnaiko era and played with them. He was chief of the small orchestra in Pikinos' big musical tavern, in Thission, when the owner, Pikinos, has been stabbed by a client in a June 1931 night and died in the hospital, few days after. He has contributed in quite a few recordings with his santouri, though he did not make many songs himself. Just 15 recordings bear his name as the composer. But his songs were very popular and have been recorded more than once only. So the song "Nea meraklou", for example, has been recorded three times in one year (with Rosa Eskenazi, Rita Abatzi and Marika Politissa and Rosa's matrix has been exported to USA. "Mesa stou Manthou ton teke" had three takes (Marika Politissa, Roza, Ntalghas) and "Enas mangas ston teke mou" and "Mes stou Zambikou ton teke" two takes each, with Rosa and Rita.

After the German occupation period, K. Tzovenos never played professionally any more. He had become a leather merchant. As almost all contributors of the Smyrnaiko School, he has been forgotten too. He died in his daughter's home, in Petralona, 1985.

(Written for the 8th Rebetiko Seminar, Skyros 2016 by Nikos A. Politis, researcher of Greek Popular Music)

The guitar, the inconspicuous hero of Rebetiko

Christos Panagiotakopoulos

The guitar, by performing pieces which range from classical music to jazz and rock, is an instrument with a very wide role in music. It first appears in Spain and in the 19th century it's publicity increases and it starts to spread throughout the whole Europe.

In Greece, the guitar appears at the end of the 19th century, replacing instruments such as the lutes and the oud. With its importation in the Greek space, it intrudes every type of orchestra of the time, either folk music orchestra or popular music orchestra. Though, to understand the role of the guitar at this era, we need to examine what was happening to the music at those times.

At the beginning of the 20th century, the majority of music productions were happening in Istanbul and Smyrna. There the first recordings of Greek songs took place and almost immediately they reproduced in the USA either by reprinting the songs or by the immigrants playing those songs. The ensembles which participated at those recordings mirrored the ones that were playing at the music places in Minor Asia (Cafe Aman etc) and they consisted of mandolins, violins, santouris, cannons, guitars, oud, lutes and other instruments.

At the same time in Greece's mainland, the urban folk music is not experiencing the same amount of development that it experiences in Minor Asia and it appears with one singularity. It was addressed to the poorer lower classes and it was developing mostly in sidelined spaces, such as the prisons it was associated with criminal behavior. The Bouzouki and the Baglama were the main instruments used. After the coming of the refugees from Smyrna this sidelined music by digesting aspects of the music from Istanbul and Smyrna evolves to what we call rebetiko.

On those times, the ensembles of rebetiko were kept thrifty and the louder instruments were avoided because this kind of music used to be played in small and enclosed spaces. There it was where the guitar started to have a very specific and main role. Mostly, it accompanies the music by playing the tonic note of the piece in a rhythmic way. In some cases, the guitar could also make some phrases of the melody of the piece more bold by playing specific notes in the bass strings.

The first recordings (that we have records of) with a guitar are made by Sotiris Hlimintzas with soft and folk pieces of music. After 1926, Ioannis Davos is becoming really popular especially for his participation at the orchestras of Tountas, Vitalis and Hatziapostolou. After a small amount of time, Karipis and Skarvelis also make their appearance at the recordings. With them the usage of the guitar in folk music "took off" and they make the guitar an indispensable instrument of the Greek urban folk music ensemble. At the song "Skertsoza" (1928) of Karipis, we see a dominant presence of the instrument and in addition we observe that it uses more complex chords framing the melody played by the violin. Continuing with Skarvelis, we observe an explosion at the musical evolution of the instrument. At the song "Paraponiara" (1936), we see a dynamic accompanying of the melody from the guitar with an enhancement of the melody using notes on the bass strings. We must especially refer to another song from Skarvelis, the "Erinaki" (1936) where we listen two guitars, one playing the melody and one accompanying. The one playing the melody, shows a very masterly playing, a thing that we rarely encounter in similar recordings of bouzouki on this era.

This scheme of two guitars, the one playing the melody and the other the accompaniment is observed strongly at the duration of the Interwar era. Many attribute this thing to the fact that the Bouzouki was mostly connected with the underworld and the poorer lower classes, a thing that made it mostly banned from the recording industry. But with the appearance of Markos Vamvakaris the Bouzouki is highlighted as an instrument - leader of the folk orchestra and the guitar was sidelined at accompanying it. But there were many exceptions to this rule that we will refer to subsequently.

Here, we need to mention a peculiar style of playing the guitar which appeared for a short time at the end of the 20s with the guitar being the dominant or the only instrument. In this technique the musicians played the guitar without a pick, using only their fingers and they used alternative tunings of the guitar so as to be able to play the melody and the accompaniments in one instrument making them mostly autonomous. Three musicians were the primary representatives of this style, George Katsaros, Kostas Doussas and Kostas Bezos (also known with the nickname A. Kostis, and for the songs "Ipoga", "Paximadokleftra" etc.). We we listen the song "Pote Mavra, Pote Aspra" (1928) of George Katsaros, which is representative of this technique.

The fact that the guitar was mostly sidelined at the accompaniment of the folk music, didn't mean that its role was lesser than the other instruments. Till the 50s when the folk music ensembles didn't have other instruments than the bouzouki, the baglama and the guitar, the last had to keep up both with the part of the musical harmonization and with the part of the rhythmic accompaniment. As a result, the staccato playing with distinct bass line and treble parts started to become a trademark of the Greek folk guitar and the basic separation of its technique with the others styles of guitar playing. Also, in this way, the greek folk guitar started to separate from the other guitars in its design so as to achieve a specific acoustic result. So, we see the manufacturing of guitars smaller in size, the ones we call "Kitharonia", with strong and staccato sound, ideal for accompaniment in Greek folk orchestras.

Before closing, we must make an honorable mention to some more recent recordings with a guitar in the accompaniment where the dynamics of the instruments are strongly shown. One such recording is the "Minore of Tsitsanis" with Tsitsanis on the bouzouki and Chiotis on the guitar. A very interesting point in this piece is the melodic fillers of the guitar at the bridge at the end of the piece. Another one such recording is the "Vouno me vouno" with Chiotis and Mpempis on two guitars. Here we see that the guitar is an instrument that isn't only limited in the accompaniment of the Greek folk orchestra but can also play a dominant role in the melody.

Σχέδιο της Camille για το σεμινάριο - Camille's drawing for the seminar

